

ГЕНДЕРНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ У СФЕРІ ПОЛІТИКИ

Тамара Марценюк, к.с.н., старший викладач кафедри соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Світлана Оксамитна, к.с.н., доцент кафедри соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Липень 2010 р.

Після проголошення незалежності Україна стала на шлях демократичних перетворень. Одним з вимірів демократії є забезпечення рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок. Демократичне суспільство повинно надавати чоловікам та жінкам однаковою мірою брати участь в усіх сферах життя, в тому числі і у сфері політики, зокрема, на найвищих рівнях прийняття суспільно-важливих рішень.

Міжнародне та національне законодавство щодо забезпечення гендерної рівності

Україна ратифікувала основні міжнародні документи стосовно забезпечення рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок, визначивши для себе забезпечення гендерної рівності як важливу складову подальшого розвитку та як один з пріоритетів державної політики. Долучившись до **Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW)** ще у 1980 р., Україна зобов'язана періодично звітувати про те, що було зроблено в галузі ліквідації дискримінації щодо жінок у поточний період.

Останні **Державний та Альтернативні звіти** про виконання в Україні Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок¹ свідчать про те, що питання забезпечення рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок в Україні є суперечливими. З одного боку, в Україні «зроблені реальні кроки для створення механізму забезпечення прав і свобод жінок згідно із загальними міжнародними нормами забезпечення прав людини»². З іншого боку, «в країні ще не відбулася зміна ідеології відносно проблеми становища статей у суспільстві відповідно до світових тенденцій розвитку даного питання»³, а також національний механізм із впровадження гендерної рівності (закони та відповідальні органи державної влади) не є чітким щодо визначення правових засад гендерних відносин та ефективним щодо їхнього дотримання і регулювання.

¹ Об'єданий шостий та сьомий Державний звіт та Альтернативні звіти від НДО сформований представниками неурядових організацій були розглянуті на 45 Сесії Комітету з ліквідації усіх форм дискримінації проти жінок 21 січня 2010 р. Усі тексти звітів різними мовами знаходяться тут: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/cedaws45.htm>

² Доклад о выполнении в Украине Конвенции ООН о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин / [руков. авт. кол. Л.Е. Леонтьева, А.В. Толстокорова]. – Харьков: Фолио, 2007. – 18 с.

³ Там само.

На Самміті Тисячоліття ООН у 2000 р. Україна приєдналася до **Цілей Розвитку Тисячоліття**, одна з яких - це «забезпечення ґендерної рівності»⁴. В рамках цієї цілі Завданням № 1 до 2015 р. є «Забезпечити ґендерне співвідношення на рівні не менше 30 до 70 тієї чи іншої статі у представницьких органах влади та вищих щаблях виконавчої влади», а Завданням № 2 – «Скоротити наполовину розрив у доходах жінок і чоловіків» до 2015 р. Цілі включають десять індикаторів, основні з яких подано у Таблиці 1. Вказані цілі мають на меті забезпечити ґендерну рівність у політичній сфері та на ринку праці в Україні.

Таблиця 1. Прогнозні розрахунки окремих індикаторів Цілі 6 «Забезпечення ґендерної рівності» Цілей Розвитку Тисячоліття ООН для проміжних етапів⁵

| Індикатори | 1990 | 2001 | 2004 | 2007 | 2011 | 2015 |
|--|------|-------|-------|-------|-------|-------|
| 1.1. Ґендерне співвідношення серед депутатів Верховної Ради України, чис.жін./чис.чол. (або навпаки) | 3/97 | 8/92 | 5/95 | 13/87 | 20/80 | 30/70 |
| 1.8. Ґендерне співвідношення у складі членів Кабінету Міністрів України, чис.жін./чис.чол. (або навпаки) | н/д | 0/100 | 10/90 | 15/85 | 20/80 | 30/70 |
| 2.1. Співвідношення (відсоток) середнього рівня заробітної плати жінок і чоловіків, % | 73 | 71 | 73 | 76 | 85 | 86 |

Зокрема, як бачимо із таблиці, на 2015 р. серед представників найвищих рівнів прийняття рішень в Україні повинно бути 30% жінок.. Однак, згідно з прогнозними розрахунками, Україна вже відстає від запланованих показників, які не були виконані стосовно, наприклад, 2007 звітного року (зокрема, досягнення 13% жінок серед депутатів Верховної Ради України і 15% у складі членів Кабінету Міністрів України), про що детальніше йтиметься пізніше.

В Україні прийняті і є чинними окремі законодавчі акти щодо забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок, зокрема це Закон України «Про забезпечення рівних прав та

⁴ Виконання Україною Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок / [В. Танцюра, Л. Кобелянська, А. Таран та ін.]. – К.: Державний комітет України у справах сім'ї та молоді, Програма розвитку ООН, 2003. – 189 с.

⁵ Ціль 6 «Забезпечення ґендерної рівності» // Україна. Цілі Розвитку Тисячоліття: 2000 + 7, ПРООН, 2007. – С. 73. – Режим доступу:

<http://www.ukraine2015.org.ua/img/library/MDGs%202007%20Report%20FIN%20ukr.pdf>

можливостей жінок і чоловіків» (від 8 вересня 2005 р.)⁶ та Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року⁷.

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» містить визначення таких понять як рівні права та рівні можливості жінок і чоловіків, дискримінація за ознакою статі, позитивні дії, сексуальні домагання тощо. Як зазначено в ст. 3, «державна політика щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків спрямована на: утвердження гендерної рівності; недопущення дискримінації за ознакою статі; застосування позитивних дій; забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень; забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків...»⁸. Окрім того, у Законі (ст. 6) зазначено, що «дискримінація за ознакою статі забороняється» та прописано, що не вважається дискримінацією за ознакою статі (спеціальний захист жінок під час вагітності, пологів та грудного вигодовування дитини; обов'язкова строкова військова служба для чоловіків, передбачена законом; різниця в пенсійному віці для жінок і чоловіків, передбачена законом; особливі вимоги щодо охорони праці жінок і чоловіків, пов'язані з охороною їх репродуктивного здоров'я; позитивні дії).

У Розділі II Закону описаний механізм забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок, а саме, загалом органів, установ та організації, які наділені повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, та, зокрема, Верховної Ради України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Кабінету Міністрів України. Наостанок, у Законі в окремих розділах зазначено про забезпечення гендерної рівності в окремих сферах публічного життя, як-от громадсько-політичній сфері (участь у виборчому процесі, державній службі та органах місцевого самоврядування), соціально-економічній сфері (у працевлаштуванні, у сфері підприємництва, соціального захисту), у сфері освіти.

Однак, Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» є радше декларативним документом, адже не містить чітких механізмів подання скарг та покарань за порушення прав. Наприклад, якщо роботодавець порушить ст. 17 Закону, у якій йдеться про те, що «роботодавцям забороняється в оголошеннях (рекламі) про вакансії пропонувати роботу лише жінкам або лише чоловікам, за винятком специфічної роботи, яка може виконуватися виключно особами певної статі, висувати різні вимоги, даючи перевагу одній із статей, вимагати від осіб, які влаштовуються на роботу, відомості про їхнє особисте життя, плани щодо народження дітей» - у тексті Закону не прописано, яку відповідальність за це роботодавець понесе. Інші державні нормативно-правові документи, зокрема Кримінальний та Адміністративний Кодекси, не приведено у відповідність із вказаним Законом. Тобто,

⁶ Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>

⁷ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року» від 27 грудня 2006 р. № 1834 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>

⁸ Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» насправді має рамковий характер, адже не містить реальних механізмів впровадження ґендерної рівності та контролю за цим процесом. Окрім того, в Україні немає доступних статистичних даних стосовно зафіксованих скарг щодо порушення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок, а також стосовно кількості покараних осіб.

Питання регулювання ґендерних відносин в Україні входять до компетенції **Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту**⁹. У межах даного Міністерства діє *Департамент сімейної і ґендерної політики та організації оздоровлення*, у якому один з чотирьох відділів відповідає за забезпечення ґендерної рівності та протидії торгівлі людьми¹⁰. Окрім того, у межах даного Департаменту знаходиться Відділ сімейної та демографічної політики. Тобто, в Україні Міністерство, до компетенції якого входять питання забезпечення ґендерної рівності, займається значно ширшим спектром діяльності – від демографічних проблем до спортивних досягнень. Досвід показує, що питання забезпечення ґендерної рівності на державному рівні фактично зводяться (чи обмежуються) до питань регулювання відносин у сім'ї (як-от, забезпечення розвитку сім'ї та демографічної політики, подолання насилля в сім'ї та питання торгівлі людьми тощо). Навряд чи в ситуації обмежених ресурсів (у Відділі забезпечення ґендерної рівності та протидії торгівлі людьми працює чотири людини¹¹) та надмірно широкої компетенції Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту варто очікувати розгляду питань ґендерних відносин у сфері політики та на ринку праці.

Окрім того, згідно із Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» в Україні за питання забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок відповідальність також несе **Уповноважений Верховної Ради України з прав людини**¹². Однак, Уповноважений з прав людини в Україні відповідальний не лише за питання забезпечення ґендерної рівності, а й опікується усіма типами порушень прав людини. Тому поряд з такими проблемами українського суспільства, на які міжнародна спільнота звертає особливу увагу, як порушення прав людини у в'язницях загалом, протягом досудового слідства, тортури під час допитів підозрюваних зокрема тощо, питання забезпечення рівності для чоловіків і жінок для Омбудсмена не є першочерговими. Винятком є хіба що дотичні до ґендерних відносин питання торгівлі людьми.

Насамкінець, зазначимо, що держава, яка прийняла важливий законодавчий акт стосовно регулювання ґендерних відносин в Україні, не поінформувала про його значущість і важливість громадян країни. Так, у квітні 2007 року, через півтора роки після того, як цей Закон набув чинності, результати загальнонаціонального репрезентативного опитування громадської думки свідчать про те, що українське суспільство мало обізнане із змістом, а також самим фактом існування Закону України

⁹ Офіційний сайт Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту <http://www.kmu.gov.ua/sport/control/>

¹⁰ Структура Департаменту сімейної і ґендерної політики та організації оздоровлення http://www.kmu.gov.ua/sport/control/uk/publish/article?art_id=94954&cat_id=67270

¹¹ Інформацію взято з офіційного сайту Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту <http://www.kmu.gov.ua/sport/control/>

¹² Уповноважений Верховної Ради України з прав людини // <http://www.ombudsman.kiev.ua/>

«Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (див. Табл. 2). Більшість респондентів (близько 61%), причому чоловіки і жінки однаковою мірою, нічого не чули про такий закон, трохи менше третини (30%) чули про цей закон, але змісту не знають. І лише 5% респондентів обізнані зі змістом Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок».

Таблиця 2.. Обізнаність респондентів з чинним Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», 2007 р.¹³ (%)

| | Загалом | Чоловіки | Жінки |
|---|---------|----------|-------|
| Нічого не чув/не чула про такий закон | 60,7 | 59,0 | 62,2 |
| Чув/чула про такий закон, але змісту його не знаю | 30,4 | 31,7 | 29,4 |
| Знаю зміст цього закону | 5,2 | 6,5 | 4,2 |
| Не знаю/важко відповісти | 1,8 | 1,6 | 2,0 |
| Немає відповіді | 1,9 | 1,3 | 2,3 |
| Загалом | 100 | 100 | 100 |

Подібна ситуація відсутності належного інформування державою населення щодо питань рівних прав і можливостей характерна для ще однієї важливої в житті країни події. Зокрема, з метою актуалізації тематики ґендерної рівності для широких верств населення, Постановою Кабінету Міністрів України 2007 рік в Україні було проголошено **Роком ґендерної рівності**¹⁴. Однак, ця подія була радше формальним кроком на шляху до євроінтеграції України (формальної підтримки ініціативи Європейського Союзу щодо проголошення у Європі 2007 р. «Роком рівних можливостей для всіх»), якому не надавалося широкої публічності на рівні інституцій політики і держави, ЗМІ.

Державну програму з утвердження ґендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 було прийнято задля виконання Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» та Цілей розвитку Тисячоліття ООН. На початку документу у загальній частині зазначено, що «досягнення рівності між жінками і чоловіками є однією з передумов забезпечення стабільного розвитку українського суспільства на засадах демократії»¹⁵. Після опису ознак і сфер дискримінації як жінок, так і чоловіків в українському суспільстві, вказується на необхідність здійснення комплексу заходів для розв'язання ґендерних проблем в усіх сферах життєдіяльності суспільства, яких у програмі запропоновано 52. На кожен захід заплановано період виконання і відповідальні державні органи. Насправді ж багато заходів вказаної Програми не виконується, зокрема

¹³ Дослідження «Думки і погляди населення» («Омнібус») Київського міжнародного інституту соціології, квітень 2007 р. (n=2009).

¹⁴ Постанова Кабінету Міністрів України «Про підготовку та проведення Року ґендерної рівності» від 16 травня 2007 № 741 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>

¹⁵ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми з утвердження ґендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року» від 27 грудня 2006 р. № 1834 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>

захід № 9, згідно з яким щороку протягом 2008-2010 років Міністерством у справах сім'ї, молоді і спорту та іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади має здійснюватися «забезпечення підготовки та публікації щорічної державної доповіді щодо утвердження ґендерної рівності в Україні». Жодного разу навіть це завдання, яке стосується моніторингу забезпечення ґендерної рівності в українському суспільстві, не було виконане відповідальними за це органами. Загалом слід зазначити, що Програма більшою мірою орієнтована на розв'язання проблем жінок, оскільки навіть у основних завданнях документу зазначено «подолання усталених стереотипів щодо ролі та місця жінок у суспільстві». І хоча у вступі даного документу перераховуються основні проблеми українських чоловіків (як-от, мала тривалість життя, збереження репродуктивного здоров'я, схильність до алкоголізму, наркоманії тощо), пізніше у плані заходів щодо утвердження ґендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року ці питання ігноруються.

Окремі завдання Програми (наприклад, №22. *Розроблення для різних верств населення спеціальних просвітницьких програм з подолання ґендерних стереотипів і формування ґендерної культури*; № 26. *Вирішення питання щодо надання можливостей для виступу фахівців центральних і місцевих органів виконавчої влади з питань ґендерної рівності у засобах масової інформації*) мають відверто декларативний характер і не передбачають механізмів їхнього впровадження, тобто реального виконання. Зміст інших завдань (зокрема, №27. *Надання всебічного сприяння релігійним організаціям у реалізації добродійних проєктів*) взагалі викликає сумніви, адже зі змісту завдання не зрозуміло, яким чином релігійні організації (у суспільстві, де церква відокремлена від держави) причетні до забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок. І наостанок слід зазначити, що у Державній програмі з утвердження ґендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 не передбачено жодних санкцій за її невиконання. Подібні державні документи здатні забезпечувати лише «рівність на папері», а не в реальному житті, оскільки зазвичай не є фахово обґрунтованими, послідовним і що найголовніше - орієнтованими на результат і конкретні механізми впровадження.

Про проблему нерівності прав і можливостей чоловіків та жінок в сучасному українському суспільстві, не зважаючи на існування як державної, так і міжнародної законодавчої бази, свідчать відповідні статистичні дані. Зокрема, розглянуто результати міжнародних звітів, які вимірюють стан ґендерних відносин у різних сферах суспільного життя¹⁶.

По-перше, відповідно до **Звіту з глобального ґендерного розриву 2009 р.** (Global Gender Gap Report 2009), наданого Світовим економічним форумом (World Economic Forum)¹⁷, Україна посідає 61 місце (серед 134 країн світу) щодо величини ґендерного розриву (gender gap) у чотирьох важливих сферах нерівності між чоловіками та жінками: економічна участь, рівень освіти, політичне представництво, сфера здоров'я. Серед усіх чотирьох показників Україна має найгірше місце у

¹⁶ Детальніше див. Марценюк Т. Стан ґендерної рівності в Україні: міжнародний аспект // Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки – 2007. – т. 70. – С. 53-59.

¹⁷ Hausmann R. The Global Gender Gap Report 2009 / Ricardo Hausmann, Laura D. Tyson, Saadia Zahidi. – Geneva: World Economic Forum, 2009. – Режим доступу: <http://www.weforum.org/pdf/gendergap/report2009.pdf>

політичній складовій, згідно з якою знаходиться аж на 117 місці, адже, як буде розглянуто пізніше, має доволі незначне представництво жінок на найвищих рівнях прийняття рішень. Для порівняння, у даному Звіті з глобального гендерного розриву 2009 р. Україна розташована позаду низки пострадянських країн, як-от Латвії (14 місце), Литви (30 місце), Білорусі (34 місце), Молдови (36 місце), Естонії (37 місце), Киргизької Республіки (41 місце), Казахстану (47 місце), Російської Федерації (51 місце) тощо.

По-друге, гендерний розрив у сфері політичної участі вимірюється як складова індексу **Social Watch Gender Equity Index 2009**¹⁸. Для України стан гендерних відносин у сфері залучення жінок до владних позицій оцінюється лише як 44,0% зі 100¹⁹ у сфері залучення жінок до владних позицій, що значно менше, ніж у інших сферах (як-от, 66,9% в економічній сфері та 97,4% у сфері освіти).

По-третє, у щорічному **Звіті з людського розвитку ООН** (UNDP Human Development Report) також наявні кілька індексів, які вимірюють стан гендерних відносин в країнах світу. Індекс розвитку з урахуванням гендерного аспекту (**Gender-related development index, GDI**) - зведений індекс, що вимірює середні досягнення у таких трьох аспектах як середня тривалість життя, освіта та наявність гідних стандартів життя, з урахування нерівності між чоловіками та жінками. Згідно з останніми даними звіту 2009 року Україна посіла 69 місце серед 155 країн, її GDI дорівнює 0,793 (максимально – 1). Індекс **Gender empowerment measure (GEM)** вказує на те, наскільки активно жінки беруть участь у економічному та політичному житті. Береться до уваги кількість місць у парламенті, яку займають жінки; відсоток жінок, що працюють в сфері законодавства, а також є керівниками, менеджерами; жінки-фахівці, а також гендерна нерівність у заробітній платі. За цим показником Україна має ще гіршу позицію, ніж за GDI і посідає 87 місце зі 109 країн (GEM = 0,461).²⁰

Таким чином, відповідно до вторинного аналізу емпіричних міжнародних порівняльних даних, найгірше гендерна рівність в Україні забезпечена саме у політичній сфері. Отриманий результат повністю підтверджується даними всесвітнього моніторингу залучення жінок до національних парламентів, який здійснює Міжпарламентська спілка (Inter-Parliamentary Union)²¹. Так, згідно з останніми даними інформаційної бази **«Жінки у національних парламентах»**²² Україна знаходиться на 114 місці серед усіх країн світу за кількістю жінок у парламенті, що є дуже низьким показником і ставить Україну поряд з такими країнами світу, які характеризуються майже суцільним домінуванням чоловіків у публічній сфері загалом.

Позитивні дії (квоти) в Україні: (не)можливість впровадження

¹⁸ Social Watch Gender Equity Index 2009. – Режим доступу: <http://www.socialwatch.org/node/11760> Якщо між жінками та чоловіками не існує розриву, то індекс має значення 100%.

¹⁹ Якщо між жінками та чоловіками не існує розриву між забезпечення рівних прав і можливостей, то індекс має значення 100%.

²⁰ Gender Development Index, Gender Empowerment Measure // Human Development Report 2009. – Доступ з: <http://hdr.undp.org/en/statistics/>

²¹ Women in National Parliaments. IPU, Inter-Parliamentary Union // <http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm>

²² Останнє оновлення інформації 31 березня 2010 р.

Як результат чергового звіту України перед Комітетом ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок (Committee on the Elimination of Discrimination against Women)²³ наша держава серед основних проблемних сфер і рекомендацій отримала *зауваження* з приводу «недостатньої представленості жінок на вищих рівнях у ряді сфер діяльності суспільства і неприйняття заходів з боротьби з дискримінацією, таких, як запровадження квот та інші тимчасові спеціальні заходи»²⁴. На сьогоднішній день ґендерні квоти є доволі поширеними заходами політики позитивних дій багатьох країн світу²⁵. Натомість Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» передбачає необхідність представництва жінок і чоловіків *без зазначення будь-яких механізмів його досягнення, зокрема квот*. Дане питання було найбільш суперечливим протягом дискусій у процесі прийняття Закону. Низка попередніх законопроектів була відхилена частково через пропозицію про конкретну 30% квоту. Ще у червні 2004 р. відбулися парламентські слухання «Становище жінок в Україні: реалії та перспективи»²⁶. Одна з рекомендацій слухань стосувалася запровадження 30% квоти у партійних виборчих списках. Однак, така рекомендація щодо квоти не була взята до уваги Парламентом України.

Натомість у Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» надається визначення терміну «**позитивні дії**»²⁷ (як «спеціальні тимчасові заходи, спрямовані на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України»); зазначається, що «державна політика щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків спрямована на *застосування позитивних дій*»²⁸; позитивні дії не вважаються дискримінацією за ознакою статі²⁹; окрім того, «дозволяється *застосування позитивних дій* з метою досягнення збалансованого представництва жінок і чоловіків на державній службі та службі в органах місцевого самоврядування з урахуванням категорій посад службовців»³⁰. Однак, в Законі не зазначений зміст та механізм впровадження позитивних дій, а також відповідальність за їхню відсутність, що робить згадані положення Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» лише декларативними твердженнями.

В Україні загалом здійснено понад десять спроб законодавчого закріплення позитивних дій для забезпечення збалансованого представництва чоловіків і жінок у найвищому органі законодавчої влади. Частина з них була спрямована на запровадження квот у списках кандидатів від політичних партій, з

²³ 45 Сесія засідання Комітету <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/cedaws45.htm>

²⁴ Підсумкові зауваження Комітету з ліквідації дискримінації відносно жінок (18 січня — 5 лютого 2010 року) // Міністерство у справах сім'ї, молоді і спорту //

http://www.kmu.gov.ua/sport/control/uk/publish/article?art_id=113569&cat_id=112784

²⁵ Список країн, які запровадили квоти див. у дослідницькому проєкті «Global Database of Quotas for Women, A Joint Project of International IDEA and Stockholm University» // <http://www.quotaproject.org/>

²⁶ Постанова Верховної ради України «Рекомендації парламентських слухань «Становище жінок в Україні: реалії та перспективи» 29 червня 2004 року N 1904-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>

²⁷ Ст. 1, Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>

²⁸ Ст. 3, Там само.

²⁹ Ст. 6, Там само.

³⁰ Ст. 16, Там само.

вимогою певної черговості чи без неї³¹. Остання спроба впровадити 20% квоту на представництво жінок у виборчих списках³² відбулася 9 лютого 2010, однак, черговий раз не була підтримана депутатами Верховної Ради³³.

На противагу діям Верховної Ради України, дані опитувань громадської думки свідчать про те, що українці значно позитивніше ставлення до запровадження ґендерних квот, ніж представники української політики будь-якого ідеологічного спрямування³⁴. У вересні 2008 р. за даними загальнонаціонального репрезентативного опитування Київського міжнародного інституту соціології половина українців загалом (51%) підтримували ідею квотування місць у Верховній Раді (див. Табл. 3).³⁵ Причому відсоток опитаних жінок, які позитивно ставляться до ґендерних квот, є суттєво більшим, ніж відсоток чоловіків: 59% проти 41%.

Таблиця 3. Для того, щоб збільшити кількість жінок серед депутатів Верховної Ради, пропонується застосувати ґендерні квоти. Як Ви ставитесь до такої пропозиції (%)

| | 2008 | | |
|-----------------------|---------|----------|-------|
| | Загалом | Чоловіки | Жінки |
| Підтримую | 51,3 | 41,4 | 59,4 |
| Не підтримую | 18,1 | 25,2 | 12,3 |
| Немає власної думки | 17,8 | 19,5 | 16,5 |
| Важко сказати/Не знаю | 11,6 | 12,5 | 10,8 |
| Немає відповіді | 1,2 | 1,4 | 1,1 |
| Загалом | 100 | 100 | 100 |

Окрім того, доцільно зауважити, що більше чверті опитаних респондентів не мають чіткої усталеної думки щодо застосування ґендерних партійних квот чи їм важко відповісти (див. Табл. 3). Цей результат може свідчити про брак суспільних дискусій щодо впровадження ґендерних партійних квот в Україні, недостатню обізнаність населення з цим механізмом забезпечення ґендерної рівності в суспільстві.

³¹ Варіанти забезпечення збалансованого представництва жінок і чоловіків у виборних органах влади України. — Документ від 11. 07. 2007. — Міжнародний центр перспективних досліджень. — Київ, 2007. — 10 с.

³² Проект Закону про внесення змін до деяких законів України (щодо забезпечення прав та можливостей жінок і чоловіків у виборчому процесі) № 1232, відхилено у першому читанні (доповідала Голова підкомітету Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин О.Ф. Бондаренко, 09.02.2010 / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>

³³ "За" проголосували лише 187 із 428 народних депутатів, зареєстрованих у сесійній залі. Не голосували у повному складі фракції Партії регіонів і КПУ // Українська Гельсінська Спілька з прав людини <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1265801516>

³⁴ Оксамитна С. Ґендерні аспекти праці та політики у дзеркалі громадської думки // Жінки в політиці: міжнародний досвід для України / За заг. ред. Я. Свєрдлюк та С. Оксамитної — К.: Атіка, 2006. — С. 156-174 // <http://www.dfc.ukma.kiev.ua/index.php?page=14>

³⁵ Дослідження «Думки і погляди населення» («Омнібус») Київського міжнародного інституту соціології, вересень 2008 р. (n=2036).

Доцільність запровадження саме законодавчих ґендерних партійних квот зумовлена наявною у країні пропорційною виборчою системою із закритими списками, коли партії несуть повну відповідальність за пошук, номінацію і відбір жінок до свого виборчого списку. Також зауважимо, що в сучасній Україні немає консолідованого жіночого руху аби пропагувати і домагатися збільшення представництва жінок в політиці. Загалом жіночі організації, яких в Україні зареєстровано кілька сотень, турбуються переважно не про рівні права та можливості жінок у сфері політики чи на ринку праці, а радше про соціальні питання (на зразок охорони здоров'я жінок, забезпечення дитинства, боротьби з бідністю, домашнім насиллям тощо). Натомість, очевидно, що ініціатива політичного квотування повинна надходити від самих жінок (наприклад, як це було у скандинавських країнах). Можна, звичайно, дискутувати, чи існує достатня кількість кваліфікованих кандидатів-жінок, аби заповнити квоти. Однак, важко повірити, що в країні, де рівень фахової освіти та зайнятості жінок не поступається чоловікам, політичним партіям буде важко знайти і підготувати необхідну кількість жінок-кандидатів. Партії, перетворившись переважно на «закриті чоловічі клуби», не зацікавлені у ширшому залученні жінок до політичної діяльності. До того ж кваліфікація значної кількості чоловіків-політиків також викликає сумніви, хоча вони й підтримуються політичними партіями. Певні позитивні дії мають бути зроблені, аби сформувати «критичну масу» жінок у політиці на найвищих рівнях прийняття рішень³⁶.

Участь жінок в українській політиці на різних рівнях прийняття рішень

Найвищий орган законодавчої влади Верховна Рада України характеризується майже суцільним домінуванням чоловіків. За період незалежності в Україні у парламенті відсоток жінок не досягав навіть 10% (див. Табл. 4). Нині у Верховній Раді серед депутатів лише 34 жінки (з 448 депутатів³⁷), що становить 7,6%.

Таблиця 4. Склад депутатів Верховної Ради України за статтю

| Рік виборів | Відсоток жінок | Відсоток чоловіків |
|-------------|-------------------|--------------------|
| 1990 | 3 | 97 |
| 1994 | 5,7 | 94,3 |
| 1998 | 8,1 | 91,9 |
| 2002 | 5,1 | 94,9 |
| 2006 | 8,5 | 91,5 |
| 2007 | 8,2 ³⁸ | 92,2 |

³⁶ Детальніше див. Марценюк Т. Гендерные квоты в Украине: быть или не быть? // Информационно-просветительское издание «Я», Харьковская женская организация «Крона». – 2007. – № 1 (17). – С. 18-22.

³⁷ Станом на 22 травня 2010 р., дані взяті із офіційного сайту Верховної Ради України, <http://portal.rada.gov.ua/>

³⁸ Пораховано станом на 26 березня 2008 р.

Відсоток жінок-депутатів варіює у різних **парламентських фракціях** від 5,3% жінок у фракції Партії Регіонів до 14,8% жінок у фракції Комуністичної партії України (див. Табл. 5). Загалом дві найчисельніші фракції у Верховній Раді України (Партії регіонів України та «Блоку Юлії Тимошенко») нараховують навіть менше жінок, ніж в середньому у Парламенті.

Таблиця 5. Представництво жінок у фракціях Верховної Ради України³⁹

| Назва | Кількість мандатів (з них жінки) | Частка жінок у фракції |
|---|----------------------------------|------------------------|
| Фракція Партії регіонів України | 170 (9) | 5,3% |
| Фракція «Блок Юлії Тимошенко» | 155 (11) | 7,1% |
| Фракція Блоку «Наша Україна- Народна самооборона» | 72 (7) | 9,7% |
| Фракція Комуністичної партії України | 27 (4) | 14,8% |
| Фракція «Блок Литвина» | 20 (2) | 10% |
| Народні депутати, які не входять до складу жодної фракції | 4 (1) | 25% |
| Загалом | 448 (34) | 7,6% |

Серед членів Комітетів Верховної Ради України спостерігається вертикальна і горизонтальна ґендерна сегрегація в залежності від статусу та профілю діяльності. Існують комітети із суцільним домінуванням чоловіків та за участі жінок, оскільки стосуються так званих більш «жіночих» сфер діяльності. Жінки очолюють лише 2 з 27 комітетів ВРУ⁴⁰ (Комітет з питань охорони здоров'я та комітет з питань промислової і регуляторної політики та підприємництва) та 14 підкомітетів у межах комітетів ВРУ. Слід зауважити, що склад комітетів характеризується відсутністю жінок у таких багаточисельних та престижних комітетах як комітет з питань паливно-енергетичного комплексу, ядерної політики та ядерної безпеки, комітет з питань фінансів і банківської діяльності, комітет з питань національної безпеки і оборони, комітет з питань транспорту і зв'язку, комітет з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією тощо. З іншого боку, жінки переважно зосереджені у так званій «м'якій» (соціальної та гуманітарній) політиці: комітеті з питань охорони здоров'я (3 жінки), комітеті з питань європейської інтеграції (2 жінки), комітеті з питань бюджету (3 жінки), комітеті з питань аграрної політики та земельних відносин (3 жінки), комітеті з питань правосуддя (4 жінки).

Суттєвою ознакою відсутності забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок у сфері політики на найвищому державному рівня є факт того, що серед Міністрів **Кабінету Міністрів України** немає жодної жінки⁴¹. Жіночі громадські організації стурбовані значним зменшенням кількості жінок у вищих органах влади. Зокрема, Голова правління Міжнародної благодійної організації "Український жіночий фонд" Наталія Карбовська наголосила, що **немає жодної жінки** серед радників президента України, керівництва парламенту, керівників обласних державних адміністрацій. Винятком є Адміністрація Президента, де на посадах заступників глави Адміністрації Президента працюють три

³⁹ Пораховано 22 травня 2010 р.

⁴⁰ Станом на 22 травня 2010 р.

⁴¹ Станом на 22 травня 2010 р.

жінки, що становить 38% від загальної кількості заступників⁴². Серед депутатів сільських рад - 51% жінок, депутатів селищних рад – 46%, у міських радах – 28%, у районних – 23%, в обласних радах – 12%⁴³. Це свідчить про чітку тенденцію до вертикальної сегрегації у сфері виконавчої та законодавчої влади країни: чим нижчий рівень прийняття рішень (зокрема, чим меншими ресурсами розпоряджається певний орган державної влади), тим більшим є в ньому представництво жінок і навпаки.

Аналогічна ситуація спостерігається загалом у державній службі України. Статистика щодо державних службовців, надана Державним комітетом статистики України, свідчить, що жінки займають переважно нижчі щаблі влади. Так, серед керівних працівників жінки становили близько 64% жінок, а чоловіки, відповідно, 36%.⁴⁴ Однак, жінки зазвичай займають посади найнижчих шостої (70% - жінки), п'ятої (68% – жінки) та четвертої (49% – жінки) категорій. Чоловіки, навпаки, домінують на керівних посадах серед державних службовців першої (88% – чоловіки), другої (76% – чоловіки) та третьої (60%) категорії, тобто серед тих, хто насправді приймає найважливіші для країни рішення. Тобто, загальна тенденція в Україні полягає в тому, що ґендерна рівність існує тільки на найнижчих управлінських рівнях державної служби. Жінки майже не присутні на вищих рівнях прийняття рішень.

Ґендерні відносини на ринку праці в Україні

Ринок праці в Україні є ґендерно сегрегованим: ті галузі й робочі місця, де домінують жінки, мають нижчий статус та, відповідно, нижчу оплату праці. Українські дослідники та експерти⁴⁵ звертають увагу на нерівномірний розподіл жінок і чоловіків за галузями та сферами діяльності (горизонтальну сегрегацію), за посадами в межах організацій і підприємств (вертикальну сегрегацію), ґендерну дискримінацію на ринку праці. Низка різноманітних досліджень⁴⁶ надають дані про те, що **дискримінація на ринку праці** (пряма і прихована) є вельми поширеною.

Наприклад, відповідно до даних дослідження, проведеного у 2002 р. Українським інститутом соціальних досліджень та Канадсько-українським ґендерним фондом в рамках проекту «Формування ґендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень», 23 % жінок і 15%

⁴² Громадські організації стурбовані зменшенням кількості жінок у вищих органах влади, 9 квітня 2010 р. // <http://www.newsru.ua/ukraine/09apr2010/aryfmetyka.html>

⁴³ Там само.

⁴⁴ Оцінка співвідношення чоловіки/жінки в контексті ґендерної політики (станом на 31.12.2008 р.) Головне управління державної служби в Україні // http://www.guds.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=157595&cat_id=35714

⁴⁵ Зокрема, у Журженко Т.Ю. Социальное воспроизводство и гендерная политика в Украине / Т.Ю. Журженко. – Харьков: Фолио, 2001. – 240 с.

⁴⁶ Див. детальніше Марценюк Т.О. Ґендерна дискримінація на ринку праці в Україні (на прикладі сексуальних домагань) // Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки. – 2008. – т. 83. – С. 50-55; Марценюк Т. Ґендерна дискримінація на ринку праці в Україні: соціологічний аналіз // Праця і закон. – 2008. – № 02 (98). – С. 16-19.

чоловіків вважають, що дискримінація жінок при прийомі на роботу дуже поширена, а 43% жінок та 41% чоловіків, що дискримінація іноді трапляється в Україні⁴⁷.

Відповідно до даних дослідження 2005 р.⁴⁸, коли запитувалося про власний досвід переживання дискримінації респондентами (або їхніми друзями) на підставі належності до жіночої статі (див. Табл. 6), виявилось, що найбільшою мірою на українському ринку праці респонденти зазнавали дискримінації при прийомі на роботу (18,6%), при просуванні по кар'єрній драбині (13%) та в оплаті праці (11,8%).

Таблиця 6.. Чи зазнавали Ви (або Ваші друзі) дискримінації через те, що Ви (вона) – жінка? 2005 р., (%)

| Сфера дискримінації | Так | Ні |
|--|-------|-------|
| При працевлаштуванні | 18,6% | 81,4% |
| В оплаті праці | 11,8% | 88,2% |
| При просуванні по кар'єрній драбині | 13% | 87% |
| При відкритті власного бізнесу | 3,6% | 96,4% |
| В балотуванні на депутатську посаду у ВР | 1,8% | 98,2% |

Одним з найбільш актуальних питань гендерних відносин в Україні залишається суттєва **різниця в оплаті праці між чоловіками та жінками**. Відповідно до даних Державного комітету статистики України⁴⁹ щодо середньомісячної заробітної плати працівників за видами економічної діяльності, різниця в оплаті праці між чоловіками і жінками залишається, в середньому, на рівні 30%.

Як видно з Табл. 7⁵⁰, явище безробіття в Україні більшою мірою поширене серед чоловіків, ніж серед жінок, що свідчить, з одного боку, про те, що жінки більшою мірою схильні погоджуватися на будь-яку зайнятість у випадку втрати роботи. З іншого боку, чоловіки рідше стають на облік до відповідних центрів зайнятості. Загалом в Україні в 2009 р. безробітними були майже 10% економічно активного населення країни.

Таблиця 7. Рівень безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, віковими групами та місцем проживання у 2009 році
(у середньому за період, у % до кількості економічно активного населення відповідної вікової групи)

| | Всього | У тому числі за віковими групами, років | Працездатного віку ¹ |
|--|--------|---|---------------------------------|
|--|--------|---|---------------------------------|

⁴⁷ Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. – К.: Український і-т соціальних досліджень, 2002. – С. 99-100.

⁴⁸ Дослідження «Громадська думка населення України про демократію», проведене навесні 2005 р. Київським міжнародним інститутом соціології в рамках Канадсько-українського проекту «Демократична освіта» (n=2019).

⁴⁹ <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁵⁰ Державний комітет статистики України, <http://www.ukrstat.gov.ua>

| | | 15–24 | 25–29 | 30–39 | 40–49 | 50–59 | 60–70 | |
|--------------------|------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|------|
| Все населення | 8,8 | 17,8 | 10,4 | 8,2 | 8,0 | 5,8 | 0,1 | 9,6 |
| Жінки | 7,3 | 15,1 | 9,8 | 7,1 | 6,8 | 4,3 | 0,1 | 8,3 |
| чоловіки | 10,3 | 19,8 | 10,9 | 9,3 | 9,3 | 7,3 | 0,1 | 10,8 |
| міське населення | 9,6 | 20,3 | 11,1 | 8,6 | 8,4 | 6,1 | 0,3 | 10,2 |
| сільське населення | 7,2 | 13,2 | 8,3 | 7,2 | 7,2 | 5,3 | - | 8,2 |

¹ Жінки віком 15 - 54 роки, чоловіки - 15 - 59 років.

Відповідно до даних Програми рівних можливостей ПРООН⁵¹, жінки в Україні контролюють лише 5-10% економічних ресурсів. Жінки становлять 38% усіх підприємців, які займаються індивідуальною трудовою діяльністю, очолюють 26% малих підприємств, 15% середніх, 12% великих. Бізнесом у промисловості керують лише 2% жінок. Тобто, в економічній сфері діяльності, особливо там, де наявна значна ієрархія посад як основа кар'єрного просування, жінки займають значно менше ключових посад, ніж чоловіки.

Політичні партії та політична еліта України про гендерні питання

У програмах практично усіх політичних партій України гендерні питання є непопулярними, вони зазвичай викривлено тлумачаться і зводяться переважно до вирішення соціальних питань, як-от сім'я, материнство-дитинство, охорона здоров'я, алкоголізм тощо. Демографічна криза і вихід з неї – проблема, на яку звертають увагу майже усі політичні сили. У передвиборній програмі блоку «Наша Україна – Народна самооборона»⁵², політики намагаються розв'язати проблему демографічної кризи в Україні та обіцяють збільшити допомогу при народженні першої, другої і кожної наступної дитини. Також для багатодітної родини зростатиме щомісячна допомога на дітей. Заради утвердження здорового способу життя буде зупинено алкоголізм, зокрема, шляхом заборони масової реклами алкогольних та тютюнових виборів. «Партія регіонів» також стверджує, що «сім'я і діти – найважливіші цінності», які потребують системної та довгострокової допомоги.

Блок Ю.Тимошенко пропонує «демографічний прорив» – збільшення виплат при народженні дитини і щомісячної виплати по догляду за дитиною. У свою чергу, Комуністична партія України обіцяє запровадити державну підтримку молодій сім'ї, матері та дитини. Державну підтримку на дітей обіцяє Прогресивна соціалістична партія України. «Пропагування здорового способу життя та прийняття на законодавчому рівні законів щодо захисту сім'ї, батьківства, материнства, дитинства, що обов'язково

⁵¹ Рівність заради демократії: інформаційний бюлетень з актуальних питань гендерних перетворень в Україні / [упоряд. текстів С. Губін]. – К.: Програма розвитку ООН в Україні, 2006. – 15 с.

⁵² Тексти передвиборних програм взято з сайту ЦВК. Вибірчі списки кандидатів від партій (блоків). – Доступ з: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2007/w6p001> (станом на 6 вересня 2007 р.)

вплине на покращення демографічної ситуації в Україні» - записано в програмі блоку політичних партій «Християнський блок».

Тобто, як видно з програм політичних сил України, тема ґендерної рівності прав і можливостей взагалі не згадується (за винятком питання материнства та демографічної ситуації), вона вважається політиками незатребуваною серед виборців, тому не включається до передвиборних програм. Насправді ж питання ґендерної рівності потребує значно більшої уваги як з боку політиків, так і суспільства, яке обирає ту чи іншу політичну силу.

Якщо проаналізувати склад **виборчих списків партій** (блоків)⁵³, які успішно взяли участь у останніх позачергових виборів народних депутатів України (30 вересня 2007 року), то очевидно, що кількість жінок у прохідній частині списку є дуже малою. У першій десятці Партії регіонів знаходяться дві відомі публічні жінки в українській політиці Раїса Богатирьова (2 місце) та Інна Богословська (4 місце). Наступні жінки у цьому списку перебувають аж на 48 місці (Ганна Герман) та 63 місці (Ірина Акімова). Аналогічна ситуація із одиницями жінок у прохідній частині виборчого списку спостерігається у Блоці "Наша Україна – Народна самооборона", де перші жінки зустрічаються на 6 місці (Ольга Герасим'юк), 8 місці (Ксенія Ляпіна), а далі аж 18 і 19, 44 місцях. Показова ситуація щодо відсутності розуміння необхідності і цінності ґендерної рівності у політичній культурі партій спостерігається на прикладі виборчого списку Блоку Юлії Тимошенко, очолюваного жінкою. Здавалося б, даний партійний блок на чолі з відомою жінкою повинен бути більш дружнім до жінок. Однак, у виборчому списку наступні дві після Ю.Тимошенко жінки знаходяться аж на 30 та 66 місцях. У виборчому списку Комуністичної партії України перша жінка йде під номером 3 (Марина Перестенко), а далі жінки присутні на 17, 19, 20 місцях, тобто, у першій двадцятці виборчого списку присутні лише 4 жінки. Отже, партійні лідери, які формують списки партій, не вважають за доцільне дотримуватися паритету стосовно рівних можливостей присутності як чоловіків, так і жінок у прохідній частині виборчого списку партії, а також не зважають на Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок», де передбачена необхідність використання позитивних дій задля впровадження рівних можливостей.

Окрім того, з вуст український політиків найвищого рівня все частіше лунають сексистські промови щодо ролі та участі жінок в політиці. Зокрема, 19 березня 2010 у Дніпропетровську **прем'єр-міністр України М. Азров** заявив, що **«не жіноча це справа - проводити реформи в Україні»**. «Одні кажуть, що наш уряд великий, другі, що в уряді немає жінок, ні на кого подивитися під час засідання Кабінету міністрів. Лише нудні обличчя. За всієї моєї пошани до жінок – не жіноча справа проводити реформи», - підкреслив прем'єр-міністр України⁵⁴. Президент міжнародного правозахисного центра "Ла Страда-Україна" Катерина Левченко і керівник недержавної організації "Інформаційно-консультативний

⁵³ Дані взято з офіційного сайту Центральної виборчої Комісії України // Позачергові вибори народних депутатів України 30 вересня 2007 року <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2007/w6p001>

⁵⁴ Повідомлення УНІН, <http://unian.net/ukr/news/news-369103.html>

жіночий центр" Олена Суслова подали судові позови на Азарова⁵⁵. До того ж, громадські організації повідомили М. Азарову, що «його висловлювання є сексистським, ґендерно дискримінаційним і таким, що порушує законодавство України, яке всі, і, в першу чергу, вищі державні чиновники, зобов'язані виконувати. Особиста думка чи ставлення до політичних конкурентів у жодному разі не можуть бути підставою для публічного порушення закону та приниження всіх громадян України з боку державної влади, а особи, винні у порушенні вимог чинного законодавства, несуть юридичну відповідальність згідно закону»⁵⁶.

Теперішній Президент України В. Янукович у передвиборній кампанії на початку 2010 р. також використав сексистську заяву стосовно жінок. Так, відмовляючи у дебатах своїй конкурентці Ю.Тимошенко, він заявив: «Те, що мені кажуть, що із жінкою дарма сперечатися, – неправильно, я з цим не згоден. Я, в першу чергу, вважаю, що вона – прем'єр-міністр і повинна нести відповідальність за кожне своє слово. А якщо вона жінка – то повинна йти на кухню і показувати там свої примхи»⁵⁷. Тобто чинний Президент України відверто висловився про те, що місце жінок на кухні, а не в політиці.

Жіночі організації та забезпечення ґендерної рівності в українському суспільстві

В Україні нараховується близько 2200 жіночих організацій, причому половина з них є осередками громадських організацій та політичних партій усіх рівнів⁵⁸. Однак масовими (з погляду членства та участі у їхній діяльності жінок) ці організації не стали, як і не консолідувалися в організований і впливовий жіночий рух. В Україні жіночі організації вкрай рідко займаються питаннями рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, участі жінок в політичному житті країни, подоланням дискримінації на ринку праці тощо. Вплив жіночого руху на прийняття політичних рішень є досить незначним. Адже в нашій країні немає жіночих фракцій при політичних партіях як активних впливових акторів, і жодну партію не можна назвати дружньою до жінок.

Оскільки в Україні відсутня взаємодія жіночих організацій і їх спільна діяльність, то не доцільно говорити про жіночий рух як впливову суспільну та політичну силу. На тлі великої кількості організацій існує незначна кількість найбільш активних, які взаємодіють між собою, проводять невеликі локальні дослідження і організують різноманітні тренінги й конференції. Більшість жіночих організацій (за винятком наукових чи освітніх ґендерних центрів), спрямовують свою діяльність на вирішення соціальних проблем, які в Україні традиційно вважаються виключно жіночими.

⁵⁵ На Азарова подали до суду за порушення жіночих прав // Українська правда, 31 березня 2010 р. // <http://www.pravda.com.ua/news/2010/03/31/4901239/>

⁵⁶ Сухомлин М. Публічна відозва ГЕП ГІАЦ "КРОНА" стосовно нещодавніх висловлювань прем'єр-міністра України Миколи Азарова // Народна правда, 28.03.2010 <http://www.narodnapravda.com.ua/politics/4baf1444712a4/>

⁵⁷ Янукович советує Тимошенко пойти на кухню и показывать там свои прихоти // УНІАН, 20.01.2010 <http://www.unian.net/rus/news/news-358158.html>

⁵⁸ Загальна кількість легалізованих об'єднань громадян в Україні (станом на 01.01.2008 р.) // http://civic.kmu.gov.ua/civic/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=99724&cat_id=82370

Ми вважаємо, що в Україні немає жіночого руху в розумінні суспільно-політичної сили, здатної здійснювати помітний вплив на суспільство і владу. Дослідники ґендерних відносин в Україні виокремили низку перепон, які завадили розвиткові жіночого руху (особливо в 1990-их роках)⁵⁹: поширені патріархатні стереотипи в українському суспільстві («ренесанс патріархату» в пострадянський період), нерозвинена самосвідомість і слабка зорганізованість жінок, відокремлення приватного життя і недостатнє розуміння глибокого зв'язку проблем приватного життя з громадським і безпосередніми діями влади. З часів незалежності жіночі організації очолили переважно колишні партійні діячки Комуністичної Партії України, які не були знайомі з ідеологією ліберального фемінізму, ґендерними питаннями і дослідженнями. Натомість, молодь була майже виключеною з процесу творення так званого жіночого руху в Україні.

Згідно з результатами дослідження в рамках проекту «Формування ґендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень» 70% (серед жінок – 81%, серед чоловіків – 56%) респондентів вважають, що українським жінкам потрібно активізувати власні зусилля для суттєвої зміни свого становища у суспільстві⁶⁰. На запитання про порівняння статусів чоловіка та жінки в українському суспільстві, 56% відповіли, що статус чоловіка є вищим за статус жінки, 32 % - що статус обох статей є однаковим та 4% - статус жінки є вищим за статус чоловіка⁶¹.

Громадська думка українців про участь жінок у політиці

Українці загалом вважають, що серед депутатів Верховної Ради України жінки повинні становити не менше четвертої частини (див. Табл. 8). За даними загальнонаціонального репрезентативного дослідження Київського міжнародного інституту соціології, більшість респондентів (67%) вважають, що серед депутатів Верховної Ради повинно бути не менше 25% жінок. Зрозуміло, що жінки більшою мірою підтримують цю думку: 71% жінок проти 62% чоловіків. Однак, теперішня ситуація у Верховній Раді абсолютно відрізняється від громадської думки дорослого населення українського суспільства щодо ґендерного складу найвищого законодавчого органу влади в Україні.

Таблиця 8. Відповідь респондентів на питання, скільки жінок-депутатів повинно бути серед депутатів Верховної Ради України, 2007 р.⁶² (%)

| | Загалом | Чоловіки | Жінки |
|--------------|---------|----------|-------|
| Не менше 25% | 66,9 | 62,0 | 70,9 |

⁵⁹ Лавриненко Н. Жіночий рух у посткомуністичній Україні: досягнення і прорахунки. – Політичний портрет України. Бюлетень дослідно-навчального центру «Демократичні ініціативи». – 1995. – №13. – С.9-14.

⁶⁰ Ґендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. – К.: Український і-т соціальних досліджень, 2002. – С. 103.

⁶¹ Там само.

⁶² Дослідження «Думки і погляди населення» («Омнібус») Київського міжнародного інституту соціології, квітень 2007 р. (n=2009).

| | | | |
|--------------------------|------|------|------|
| Десята частина | 8,5 | 11,0 | 6,4 |
| Жодної | 4,4 | 6,6 | 2,6 |
| Не знаю/важко відповісти | 15,1 | 15,0 | 15,2 |
| Немає відповіді | 5,1 | 5,3 | 4,9 |
| Загалом | 100 | 100 | 100 |

Також слід зауважити, що ставлення українців до участі жінки в суспільному житті поступово стає більш егалітарним. Результати соціологічних досліджень щодо участі жінок у політиці дають змогу відслідкувати динаміку ставлення до певних аспектів цієї участі в 1999 р. і в 2007 р. (див. Табл. 9).

Таблиця 9. Більшість чоловіків краще підходять для політики, ніж більшість жінок⁶³ (%)

| | 1999 | | | 2007 | | |
|---|---------|----------|-------|---------|----------|-------|
| | Загалом | Чоловіки | Жінки | Загалом | Чоловіки | Жінки |
| Не згоден/Скоріше не згоден, ніж згоден | 19,5 | 18,2 | 20,4 | 34,7 | 29,6 | 39,0 |
| Важко сказати напевно | 15,8 | 15,0 | 16,4 | 18,2 | 17,9 | 18,5 |
| Скоріше згоден, ніж не згоден/Згоден | 62,5 | 65,3 | 60,4 | 45,3 | 50,9 | 40,8 |
| Немає відповіді | 2,2 | 1,5 | 2,7 | 1,7 | 1,7 | 1,7 |
| Загалом | 100 | 100 | 100 | 100 | 100 | 100 |

Як видно з таблиці, за останніх вісім років ставлення респондентів до участі жінок в політиці стало менш патріархатним. Якщо у 1999 р. 63% респондентів (65% чоловіків і 61% жінок) погоджувалися з думкою про те, що більшість чоловіків краще підходять для політики, ніж більшість жінок, то дані опитування 2007 р. демонструють значну зміну думок дорослого населення. Кількість респондентів з патріархатними поглядами зменшилася майже на 20% і складає 45%. Окрім того, значущою є відмінність між чоловіками і жінками: 51% чоловіків і 41% жінок погоджуються з твердженням про те, що чоловіки краще підходять до політики, ніж жінки. Хоча, з іншого боку, у 2007 р. лише близько 35% респондентів заперечують цю розповсюджену в українському суспільстві патріархатну думку. Також відзначимо, що загалом п'ята частина респондентів не може чи відмовилася дати відповідь на це запитання, що може бути зумовлене браком дискусій у суспільстві на дану тематику.

Результати дослідження «Громадська думка населення України про демократію» (2005 р.) свідчать про те, що третина населення України вважає, що жінки не повинні йти в політику, оскільки це не їхня справа (див. табл. 10).

Таблиця 10. Жінка не повинна бути залученою до політики, оскільки це не її справа, 2005 р.⁶⁴ (%)

⁶³ Дослідження «Думки і погляди населення» («Омнібус») Київського міжнародного інституту соціології, лютий 1999 р. (n=1588), квітень 2007 р. (n=2009).

| | Загалом | Чоловіки | Жінки |
|--|---------|----------|-------|
| Не згоден/Скоріше не згоден, ніж згоден | 43,9 | 34,4 | 46,8 |
| Важко сказати напевно | 21,1 | 17,2 | 22,3 |
| Скоріше згоден, ніж не згоден/ Згоден | 35,0 | 48,4 | 30,9 |
| Загалом | 100 | 100 | 100 |

Як видно з даних Табл. 10, чоловіки статистично значуще частіше (49% чоловіків), ніж жінки (31% жінок), погоджуються з думкою, що *політика – не жіноча справа*. Загалом третина респондентів вважає, що політика не є жіночою справою, тобто, демонструє патріархатні погляди на роль жінки у суспільному житті. Цей результат опитування громадської думки певною мірою відбиває сучасну ситуацію щодо кількості жінок в політичній сфері суспільства, особливо, на найвищому рівні прийняття політичних рішень.

З іншого боку, респонденти покладають певні надії на жінок у політиці (див. Табл. 11).

Таблиця 11. Участь жінок у політиці могла б покращити стан справ у структурах влади⁶⁵ (%)

| | 1999 | | | 2007 | | |
|---|---------|----------|-------|---------|----------|-------|
| | Загалом | Чоловіки | Жінки | Загалом | Чоловіки | Жінки |
| Не згоден / Скоріше не згоден, ніж згоден | 13,5 | 18,0 | 10,4 | 16,9 | 21,7 | 13,1 |
| Важко сказати напевно | 28,0 | 29,8 | 26,6 | 26,4 | 30,3 | 23,2 |
| Скоріше згоден, ніж не згоден/ Згоден | 54,6 | 49,0 | 58,7 | 52,0 | 43,0 | 59,2 |
| Немає відповіді | 3,9 | 3,3 | 4,3 | 4,8 | 5,1 | 4,5 |
| Загалом | 100 | 100 | 100 | 100 | 100 | 100 |

Динаміка за вісім останніх років продовжує залишатися майже незмінною: більшість опитаних респондентів (55%) погоджуються (чи радше погоджуються) з думкою про те, що участь жінок у політиці могла б покращити стан справ у структурах влади. Причому жінки більшою мірою, ніж чоловіки, вірять у власні можливості змінити ситуацію в політиці на краще: 60% жінок проти 43% чоловіків у 2007 р. У випадку цього питання ще більша частина опитаних, ніж у попередніх запитаннях (причому 30% чоловіків) не визначилася з думкою про роль жінок у політиці.

Результати опитувань громадської думки значною мірою спростовують поширене, особливо серед політиків і членів політичних партій різної ідеології, переконання, що жінки самі не хочуть

⁶⁴ Дослідження «Громадська думка населення України про демократію», проведене навесні 2005 р. Київським міжнародним інститутом соціології в рамках Канадсько-українського проекту «Демократична освіта» (n=2019).

⁶⁵ Дослідження «Думки і погляди населення» («Омнібус») Київського міжнародного інституту соціології, лютий 1999 р. (n=1588), квітень 2007 р. (n=2009).

займатися політичною діяльністю, брати участь у діяльності законодавчих і виконавчих органах влади. Як бачимо з даних Табл. 12, більше половини дорослого населення країни (57 %) вважає, що жінки є не менш кваліфікованими, ніж чоловіки, але здібності жінок недооцінюються та зневажаються в сфері політики, де домінують чоловіки. Серед жінок таке переконання поширене значно більше (62 %), аніж серед чоловіків (50 %). Значно меншу кількість складають ті респонденти, які вважають чоловіків більш кваліфікованими, щоб бути політиками або ж визнають небажання жінок працювати у законодавчих і виконавчих органах влади.

Таблиця 12.. Яке з запропонованих тверджень краще відбиває Вашу думку? (2005 р., %)

| | Загалом | Чоловіки | Жінки |
|--|---------|----------|-------|
| Чоловіки є більш кваліфікованими, ніж жінки, щоб бути політиками, тому чоловіки переважають у законодавчих та виконавчих органах. | 17 | 22 | 13 |
| Жінки є не менш кваліфікованими, ніж чоловіки, але здібності жінок недооцінюються та зневажаються в сфері політики, де домінують чоловіки. | 57 | 50 | 62 |
| Жінки є не менш кваліфікованими, ніж чоловіки, але вони воліють не працювати у законодавчих і виконавчих органах. | 18 | 21 | 16 |

Висновки

Україна перебуває у процесі трансформації до демократичного суспільства. Хоча низку кроків для зміни стану ґендерних відносин вже зроблено (як-от, прийнято Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей для чоловіків і жінок», Державну програму з утвердження ґендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року тощо), проте, як свідчать дані міжнародних та національних досліджень, процес утвердження нового типу ґендерних відносин в Україні не можна вважати успішним.

Відповідно до вторинного аналізу емпіричних міжнародних порівняльних даних (Global Gender Gap Report 2009, UNDP Human Development Report 2009, Social Watch Gender Equity Index 2009) найгірше ґендерна рівність в Україні забезпечена саме у політичній сфері. Згідно з останніми даними інформаційної бази «Жінки у національних парламентах» Україна знаходиться на 114 місці серед усіх країн світу за кількістю жінок у парламенті. Не маючи навіть 10% жінок у Верховній Раді, Україна вже відстає від запланованих показників (30% на 70%) стосовно забезпечення ґендерної рівності у Цілях Тисячоліття ООН, які зобов'язана виконати на 2015 р. Однак, станом на 2007 звітний рік Україна не змогла досягнути 13% жінок серед депутатів Верховної Ради України і 15% у складі членів Кабінету Міністрів України.

Суттєвою ознакою відсутності забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок у сфері політики на найвищому державному рівні є факт того, що в 2010 р. серед Міністрів Кабінету Міністрів України немає жодної жінки. У Верховній Раді жінки становлять 7,6% складу. Однак, серед депутатів сільських рад - 51% жінок, депутатів селищних рад – 46%, у міських радах – 28%, у районних – 23%, в обласних радах – 12%. Це свідчить про чітку тенденцію до вертикальної сегрегації у сфері виконавчої та законодавчої влади країни: чим нижчий рівень прийняття рішень (зокрема, чим меншими ресурсами розпоряджається певний орган державної влади), тим більшим є в ньому представництво жінок і навпаки.

В Україні загалом здійснено понад десять спроб законодавчого закріплення позитивних дій для забезпечення збалансованого представництва чоловіків і жінок у найвищому органі законодавчої влади, однак, усі вони були неуспішними. Доцільність запровадження саме законодавчих ґендерних партійних квот зумовлена наявною у країні пропорційною виборчою системою із закритими списками, коли партії несуть повну відповідальність за пошук, номінацію і відбір жінок до свого виборчого списку. Зауважимо, що в країні, де рівень фахової освіти та зайнятості жінок не поступається чоловікам, політичним партіям (при бажанні) не буде важко знайти і підготувати необхідну кількість жінок-кандидатів.

Ринок праці в Україні є ґендерно сегрегованим: ті галузі й робочі місця, де домінують жінки, мають нижчий статус та, відповідно, нижчу оплату праці. Одним з найбільш актуальних питань ґендерних відносин в Україні залишається суттєва різниця в оплаті праці між чоловіками та жінками.

У програмах практично усіх політичних партій України ґендерні питання є непопулярними, вони зазвичай викривлено тлумачаться і зводяться переважно до вирішення соціальних питань, як-от сім'я, материнство-дитинство, охорона здоров'я, алкоголізм тощо. Кількість жінок у прохідній частині списків провідних політичних партій є дуже малою (наприклад, у виборчому списку за 2007 р. наступні дві після Ю.Тимошенко жінки знаходяться аж на 30 та 66 місцях). Окрім того, з вуст український політиків найвищого рівня все частіше лунають сексистські промови щодо ролі та участі жінок в політиці. Показовими є заяви 2010 р. прем'єр-міністра України М. Азарова про те, що «не жіноча це справа - проводити реформи в Україні», Президента України В. Януковича: «якщо вона жінка – то повинна йти на кухню і показувати там свої примхи».

В Україні немає жіночого руху в розумінні суспільно-політичної сили, здатної здійснювати помітний вплив на суспільство і владу. Загалом жіночі організації, яких в Україні зареєстровано кілька сотень, турбуються переважно не про рівні права та можливості жінок у сфері політики чи на ринку праці, а радше про соціальні питання (на зразок охорони здоров'я жінок, забезпечення дитинства, боротьби з бідністю, домашнім насиллям тощо).

Відповідно до даних опитувань громадської думки, ставлення українського суспільства до участі жінок в політичному житті країни продовжує залишатися досить суперечливим, але значно більш спрямованим у бік ґендерної рівності, аніж ставлення і реальні дії політиків і управлінців різних рівнів влади. З одного боку, українці схильні висловлювати досить патріархатні погляди, вважаючи, що

політика – то радше чоловіча справа. З іншого боку, вони вважають, що жінки здатні покращати стан справ у структурах влади і держава повинна надавати рівні права і можливості для чоловіків і жінок брати участь у політичному житті. Окрім того, динаміка поглядів українського суспільства на роль жінки за останні вісім років свідчить про те, що населення поступово стає більш егалітарним і підтримує ідею забезпечення рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок у суспільстві.

Успішне впровадження і регулювання ґендерних відносин у суспільстві передбачає утвердження цінності ґендерної рівності як в суспільстві загалом, так і різних його інституціях зокрема, недопущення дискримінації за ознакою статі, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень (в першу чергу, на ринку праці та у сфері політики), забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків.

Список використаних джерел

- Варіанти забезпечення збалансованого представництва жінок і чоловіків у виборних органах влади України. – Документ від 11. 07. 2007. – Міжнародний центр перспективних досліджень. – Київ, 2007. – 10 с.
- Виконання Україною Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок / [В. Танцюра, Л. Кобелянська, А. Таран та ін.]. – К.: Державний комітет України у справах сім'ї та молоді, Програма розвитку ООН, 2003. – 189 с.
- Ґендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. – К.: Український і-т соціальних досліджень, 2002. – С. 99-100.
- Державний комітет статистики України, <http://www.ukrstat.gov.ua>
- Доклад о выполнении в Украине Конвенции ООН о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин / [руков. авт. кол. Л.Е. Леонтьева, А.В. Толстокорова]. – Харьков: Фолио, 2007. – 18 с.
- Журженко Т.Ю. Социальное воспроизводство и гендерная политика в Украине / Т.Ю. Журженко. – Харьков: Фолио, 2001. – 240 с.
- Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>
- Лавриненко Н. Жіночий рух у посткомуністичній Україні: досягнення і прорахунки. – Політичний портрет України. Бюлетень дослідно-навчального центру «Демократичні ініціативи». – 1995. – №13. – С.9-14.
- Марценюк Т. Ґендерна дискримінація на ринку праці в Україні: соціологічний аналіз // Праця і закон. – 2008. – № 02 (98). – С. 16-19.
- Марценюк Т.О. Ґендерна дискримінація на ринку праці в Україні (на прикладі сексуальних домагань) // Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки. – 2008. – т. 83. – С. 50-55.
- Марценюк Т. Гендерные квоты в Украине: быть или не быть? // Информационно-просветительское издание «Я», Харьковская женская организация «Крона». – 2007. – № 1 (17). – С. 18-22.

- Марценюк Т. Стан ґендерної рівності в Україні: міжнародний аспект // Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки – 2007. – т. 70. – С. 53-59.
- Оксамитна С. Гендерні аспекти праці та політики у дзеркалі громадської думки // Жінки в політиці: міжнародний досвід для України / За заг. ред. Я. Свєрдлюк та С. Оксамитної – К.: Атіка, 2006. – С. 156-174 // <http://www.dfc.ukma.kiev.ua/index.php?page=14>
- Підсумкові зауваження Комітету з ліквідації дискримінації відносно жінок (18 січня — 5 лютого 2010 року) // Міністерство у справах сім'ї, молоді і спорту // http://www.kmu.gov.ua/sport/control/uk/publish/article?art_id=113569&cat_id=112784
- Постанова Верховної ради України «Рекомендації парламентських слухань «Становище жінок в Україні: реалії та перспективи» 29 червня 2004 року N 1904-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми з утвердження ґендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року» від 27 грудня 2006 р. № 1834 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про підготовку та проведення Року ґендерної рівності» від 16 травня 2007 № 741 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>
- Проект Закону про внесення змін до деяких законів України (щодо забезпечення прав та можливостей жінок і чоловіків у виборчому процесі) № 1232, відхилено 09.02.2010 / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>
- Рівність заради демократії: інформаційний бюлетень з актуальних питань ґендерних перетворень в Україні / [упоряд. текстів С. Губін]. – К.: Програма розвитку ООН в Україні, 2006. – 15 с.
- Україна. Цілі Розвитку Тисячоліття: 2000 + 7, ПРООН, 2007. – С. 92. – Режим доступу: <http://www.ukraine2015.org.ua/img/library/MDGs%202007%20Report%20FIN%20ukr.pdf>
- Gender Development Index, Gender Empowerment Measure // Human Development Report. – Доступ з: <http://hdr.undp.org/en/statistics/>
- Global Database of Quotas for Women, A Joint Project of International IDEA and Stockholm University»// <http://www.quotaproject.org/>
- Hausmann R. The Global Gender Gap Report 2009 / Ricardo Hausmann, Laura D. Tyson, Saadia Zahidi. – Geneva: World Economic Forum, 2009. – Режим доступу: <http://www.weforum.org/pdf/gendergap/report2009.pdf>
- Social Watch Gender Equity Index 2009. – Режим доступу: <http://www.socialwatch.org/node/11760>
- Women in National Parliaments. IPU, Inter-Parliamentary Union // <http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm>